

3. Кремень В.Г. Вища освіта в Україні : [навчальний посібник] / В.Г. Кремень, С.М. Ніколаєнко та ін. – К. : Знання, 2005. – 327 с.

4. Антошкіна Л.І. Науково-методичні основи державного регулювання вищої освіти : автореф. дис. ... д. екон. наук : спец. 08.02.03 «Організація управління, планування і регулювання економіки» / Л.І. Антошкіна ; Науково-дослідний інститут Міністерства економіки України. – К., 2006. – 28 с.

5. Курко М.Н. Деякі аспекти правового регулювання становлення і розвитку вищої освіти в Україні / М.Н. Курко // Вісник Харківського нац. ун-ту внутр. справ. – 2010. – Вип. 2(49). – С. 309–316.

6. Дослідницькі університети : світовий досвід та перспективи розвитку в Україні : [монографія] / за заг. ред. А.Ф. Павленка. – К. : КНЕУ, 2014. – 350 с.

УДК 340.113:342.72/.73

ОШКАДЕРОВ І.Г.

ФОРМУВАННЯ ПОНЯТІЙНО-КАТЕГОРІАЛЬНОГО АПАРАТУ ІНСТИТУТУ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА

Статтю присвячено проблемам формування понятійно-категоріального апарату інституту прав людини та громадянина. Проаналізовано та визначено основні поняття, пов'язані з інститутом прав людини та громадянина. Зроблено висновок, що поняття та категорії, які становлять понятійно-категоріальний апарат інституту прав людини та громадянина, не є синонімічними та мають різне тлумачення.

Ключові слова: *інститут людини та громадянина, людина, громадянин, права людини, права громадянина, понятійно-категоріальний апарат.*

Статья посвящена проблемам формирования понятийно-категориального аппарата института прав человека и гражданина. Проанализированы и определены основные понятия, связанные с институтом прав человека и гражданина. Сделан вывод, что понятия и категории, составляющие понятийно-категориальный аппарат института прав человека и гражданина, не являются синонимами и имеют разное толкование.

Ключевые слова: *институт человека и гражданина, человек, гражданин, права человека, права гражданина, понятийно-категориальный аппарат.*

This article deals with the problems of the formation of the conceptual-categorical apparatus of the institute of human rights and citizen. Analyzed and defined the basic concepts associated with the institution of human rights and citizens. It is concluded that the concepts and categories of the conceptual-categorical apparatus of the institution of human and citizen rights are not synonymous and have different interpretations.

Key words: *institute of human and citizen, human, citizen, human rights, citizen rights, conceptual categorical apparatus.*

Вступ. Українська правова система потребує нормативних актів нової формації, які б відповідали сучасним міжнародним і національним реаліям, відображали результати курсу інноваційного розвитку та модернізації держави. У сучасний період спостерігається активна нормотворча діяльність, але під час аналізу нормативних актів виникає питання щодо єдиного тлумачення понятійно-категоріального апарату. Нормативні акти містять нечіткі формулювання або

© ОШКАДЕРОВ І.Г. – аспірант кафедри права та публічного адміністрування (Маріупольський державний університет)

некоректні застосування термінів і суперечливі положення. За таких умов неможливо проводити ефективне реформування й удосконалення правової системи України та законодавства.

Формування понятійно-категоріального апарату – першочерговий етап будь-якого дослідження, а узгодженість теоретичних позицій провідних наукових шкіл і установ – запорука ефективного наукового пошуку [1].

Проблемам упорядкування, оптимізації та однакового використання правових термінів і категорій у теорії нормотворчості приділяється не досить багато уваги, тому це питання потребує окремого дослідження. Крім того, дослідження понятійно-категоріального апарату має значення для розвитку не тільки адміністративного права та процесу, а також для всієї теорії права. Цим обґрунтовується необхідність і актуальність дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є здійснення правового аналізу понятійно-категоріального апарату інституту прав людини та громадянина, а також визначення основних понять щодо прав людини та громадянина.

Результати дослідження. Інститут прав людини та громадянина – це один із найважливіших інститутів у праві, який посідає основне місце у відносинах громадянина та держави; встановлює не тільки права, а також свободу й обов'язки; розвиває суспільні відносини на підставі міжнародних стандартів. Від того, наскільки зрозумілими і точними будуть визначені поняття та категорії цього інституту, залежить не тільки їх реалізація, а також їх захист.

Дійсно, громадянин – це особистість, людина, суб'єкт права, особа, індивід. Ці позначення громадянина не можна розглядати як синонімічні, вони дозволяють розглянути громадянина з різних боків життєдіяльності, вони не можуть мати багатозначного тлумачення.

Розроблення теоретичного понятійно-категоріального апарату покликано створити передумови досягнення порозуміння та взаємоузгодженості дій різного рівня суб'єктів публічного управління в загальній ієрархічній структурі, а також більш чіткої визначеності та змістовності прямих і зворотних суб'єкт-об'єктних відносин [2, с. 6].

Чинна Конституція України вперше замість фрагментарного набору прав і свобод визначила систему прав у всіх основних сферах, передбачивши, зокрема, громадянські, політичні, економічні, соціальні та культурні права і свободи людини та громадянина [3, с. 51].

Права і свободи людини – визнані міжнародним співтовариством особисті цінності людини в її відносинах з іншими людьми та державою. Права і свободи людини закріплені в міжнародно-правових актах, норми яких імplementовано в законодавстві України. Визначені цими актами права і свободи людини і громадянина знайшли своє повне відображення в р. II Конституції України [4, с. 353].

Права людини – правові можливості (міра свободи) особи, здатні забезпечити її розвиток у конкретних історичних умовах, що закріплені як міжнародні стандарти, гарантовані законами держави як невідчужувані, загальні та рівні для всіх людей, об'єктивно визначаються досягнутим рівнем розвитку людства і мають забезпечуватися та захищатися державою в обсязі міжнародних стандартів. Залежно від належності до громадянства країни розрізняють права і свободи людини та права і свободи громадянина. Такий підхід до розуміння сутності правових надбань людини і громадянина в суспільстві відповідає проголошеному курсу на визнання людини найвищою соціальною цінністю, оскільки правомочними визнаються не тільки громадяни України, але й інші категорії осіб, що перебувають на її території, – іноземні громадяни й особи без громадянства [5, с. 48].

Поняття «права людини», «права громадянина» мають свою фундаментальність, багатоаспектність і багатогранність. Ці поняття можна розглядати щодо особистості, суспільства, освіти, економіки, держави та ін. Цим можна пояснити велику кількість дефініцій, де за основу використовуються різні характеристики.

Вчені підкреслюють, що не є тотожними поняття «права людини» і «права громадянина» [6, с. 174–175]. Сутність розмежування між цими поняттями безпосередньо впливає з розрізнення громадянського суспільства і держави, переборює однобічний розгляд людини в її взаємозв'язку тільки з державою, розширює сферу її самовизначення. Людина як така наділяється автономним полем діяльності, де рушійною силою є її індивідуальні інтереси. Реалізація таких інтересів здійснюється в громадському суспільстві, яке засновується на приватній власності, сім'ї, усіх формах особистого життя, і спирається на природні права людини, що належать їй від народження. Держава, утримуючись від втручання в ці стосунки, покликана захищати їх не тільки від свого, але і від будь-якого втручання [7, с. 114].

Права громадянина охоплюють сферу відносин індивіда з державою, в якій він розраховує не тільки на відмежування своїх прав від незаконного втручання, але й на активне сприяння

держави в їх реалізації. Статус громадянина впливає з його особливого правового зв'язку з державою – інституту громадянства (ст. 4 Конституції України).

Конституція України розмежовує терміни «людина» і «громадянин». Більшість статей р. II Конституції починаються словами: «Кожен має право <...>» [8, с. 69]. Такий підхід відповідає загальноновизнаним нормам міжнародного права, а саме: невід'ємні права і свободи кожної людини незалежно від наявності громадянства повинні поважатися будь-якою державою. Ст. 26 Конституції України зазначає, що іноземці й особи без громадянства мають такі самі права, свободи й обов'язки, як і громадяни України, за винятками, встановленими Конституцією, законами і міжнародними договорами України. Але варто підкреслити, що Конституція як основний акт держави має за мету захист суверенітету і незалежності, тому закріплює певні права і свободи та надає гарантії їх здійснення лише своїм громадянам. Наприклад, участь в управлінні державними справами; свобода об'єднання в політичні партії та громадські організації; право на проведення зборів і мітингів, походів і демонстрацій; створення належних умов для здійснення права на працю й інші права належать виключно громадянам України.

У теорії нерідко вживається запозичений з іноземної літератури термін «громадянські права і свободи», який не можна ототожнювати ні із правами громадянина, ні із правоможностями індивіда у сфері цивільного права. У традиціях західної філософії права цей термін застосовувався для відмежування додержавних (природних) прав від прав у державному (громадянському) стані суспільства, і сьогодні його, зазвичай, розуміють як уся сукупність прав і свобод людини і громадянина [7, с. 114].

Щодо визначення поняття «права людини», то в теорії права існує багато підходів до розкриття його змісту. Розуміння прав людини базується на природно-правовому характері та визнанні людини найвищою цінністю.

В.В. Копейчиков і С.Л. Лисенков наголошують на тому, що права людини – явище історичне, тому що їх розвиток завжди передбачав спадкоємність уявлень про право з погляду людини як учасника соціального життя. У загальному вигляді можна сказати, що ступінь і характер розвинутої прав людини визначається рівнем розвитку держави, права в конкретному суспільстві. Держава і право, з одного боку, та права людини і громадянина, з другого, – це не різні по суті, за функціями і призначенням поняття, що функціонують незалежно одне від одного. Вони є принципово однопорядковими, взаємопов'язаними суспільними явищами [9, с. 70].

Зазначене поняття існує в конституціях і законодавчих актах багатьох держав, але серед них жоден не містить чіткого визначення поняття «права людини». Законодавчі акти України також використовують це поняття, але визначення не містять. Складність визначення поняття «права людини» можна обґрунтувати тим, що вони містяться на межі вимог людини до держави, тобто кожна людина претендує на певні блага, які повинна забезпечити держава.

Найчастіше права людини розглядають як гарантовані демократичним суспільством можливості для кожного індивіда, певних спільностей і належний рівень життя, ефективну соціальну систему охорони та захист від свавілля держави відповідно до встановлених міжнародних і національних стандартів і процедур [10, с. 14]. Або ж «певні можливості людини, необхідні для її повноцінного існування та розвитку в конкретно-історичних умовах, що об'єктивно зумовлюються досягнутим рівнем розвитку людства і мають бути загальними та рівними для всіх людей» [11, с. 16].

Зі здійсненого аналізу можна зробити висновок, що права людини – це права, які притаманні людині з народження; природні вимоги людини, які держава зобов'язана забезпечити. Права громадянина – це права, які виникають із відносин між громадянином і державою та які держава повинна забезпечити і сприяти в їх реалізації. Громадянин держави є, насамперед, людиною, тому йому належать і права людини. Отже, права громадянина є різновидом прав людини.

Варто підкреслити, що у вчених немає єдиної думки щодо визначення таких понять, як «людина», «особа» і «громадянин». Поняття «люди» визначається як «суспільні істоти, що являють собою найвищий ступінь розвитку живих організмів, мають свідомість, володіють членороздільною мовою, виробляють і використовують знаряддя праці» [12, с. 631]. Тобто людина сприймається, передусім, як жива істота природи. Людина – це біологічна категорія, що визначає належність живої істоти до людського роду за певними анатомічними особливостями та фізіологічними функціями. Визначають такі ознаки людини: розвинутість інстинктів, що забезпечує можливість реалізації різних інтересів; наявність мови як засобу спілкування й узгодження діяльності людини; необхідність спілкування із собі подібними з метою досягнення компромісу інтересів; чіткий розподіл праці в людському середовищі, що надає можливість досягти високо-

го ступеня організованості відносин. Вчені зазначають, що людина – істота не лише природна, а й соціальна. Такі її специфічні ознаки, як мова, мислення, можливість створювати знаряддя праці, могли сформуватися та розвинути лише в суспільстві. Ця категорія характеризує перший етап розвитку суспільства – його становлення як соціальної системи, для якої характерна наявність біологічних суб'єктів із цілковитою відсутністю соціальних зв'язків між ними [13, с. 147].

Протягом розвитку суспільства та в умовах соціальних перетворень виникло нове поняття «особа» – це людина, яка має історично зумовлений ступінь розвитку, користується правами, що надаються суспільством, та виконує обов'язки, які ним покладаються. Поняття «особа» характеризується такими ознаками: розумність, тобто здатність мислити та приймати осмислені, а не інстинктивні рішення; свобода, тобто можливість вибору із встановлених суспільством варіантів поведінки саме того, який найповніше відповідає інтересам особи та не порушує прав інших суб'єктів, що і забезпечує можливість усвідомленого ставлення суб'єкта до власної поведінки; індивідуальність, що виявляється в наявності специфічних рис, які виокремлюють особу з маси собі подібних; відповідальність, що характеризується як можливість передбачати результати своїх дій, керувати ними та самостійно нести відповідальність у разі невиконання обов'язків чи порушення прав інших осіб. Особа формується під впливом двох чинників: 1) індивідуальних вроджених властивостей; 2) соціального середовища, що впливає на людину [13, с. 148].

З виникненням держави та владної сфери відносин виникає поняття «громадянин» – це особа, яка належить до постійного населення певної держави, має нормативно закріплені статус, користується захистом держави як у межах її території, так і поза нею. Громадянин має певні ознаки: належить до постійного населення конкретної держави; користується правами, наданими державою, та виконує обов'язки, покладені на неї; користується захистом із боку держави як правовим, так і судовим; несе законодавчо закріплену відповідальність у разі порушення чи невиконання певних рішень, а також у випадку порушення суб'єктивних прав інших осіб або невиконання власних юридичних обов'язків [13, с. 149]. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови «громадянин» визначається як «особа, що належить до постійного населення якої-небудь держави, користується її правами і виконує обов'язки, встановлені законами цієї держави» [12, с. 262].

Громадяни – найбільша група суб'єктів адміністративно-правових відносин. Конституція України віддає перевагу інтересам, правам і свободам громадян перед інтересами, правами й свободами інших учасників правових відносин, виходячи із пріоритету загальнолюдських цінностей. Людину, її життя й здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку визнають в Україні найвищою соціальною цінністю. Права й свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави (ст. 3 Конституції України) [14, с. 198].

Громадянство, яке виражає певний стан політико-правової належності людини, мають далеко не всі люди. Є так звані апатриди, особи без громадянства – люди, які втратили громадянство однієї держави й не набули його в іншій. Інститут громадянства опосередковує відносини держави й особи, оскільки щодо держави особа виступає в специфічній ролі саме її громадянина, а держава, своєю чергою, адресується до неї не як до людини взагалі, а як до свого громадянина. Цей чинник значною мірою визначає правовий статус людини як суб'єкта адміністративного права. Як правовий інститут громадянство юридично визначає статус особи в суспільстві й державі, правовий зв'язок особи з державою, що поширює на громадянина юрисдикцію держави, її законів. Водночас громадянство означає цілковите підпорядкування даної особи суверенній владі держави і захист останньою прав громадянина. Громадянство є юридичною підставою користування відповідним правовим статусом. Громадянин виступає як суб'єкт права, тобто особа, яка визнається законом здатною вступати в правові відносини [15, с. 169].

Отже, еволюція понять «людина», «особа» і «громадянин» визначає не лише відповідні етапи становлення, розвитку, функціонування та вдосконалення суспільства і держави. Наведені категорії дозволяють визначити належність людини до суспільства і держави, охарактеризувати особливості їх статусу та можливості щодо захисту суб'єктивних інтересів [13, с. 149].

Крім вищезазначених понять, у галузях права вживається поняття «суб'єкт». С.С. Алексєєв характеризує суб'єкта права такими ознаками: по-перше, це особа – учасник суспільних відносин, яка за своїми властивостями фактично може бути носієм суб'єктивних юридичних прав і обов'язків. Вона повинна володіти: а) зовнішньою відокремленістю; б) персоніфікованістю; в) здатністю виробляти, виражати та виконувати персоніфіковану волю. По-друге, це реально здатна брати участь у правовідносинах особа, яка набула властивості суб'єкта права через юридичні норми [16, с. 138].

Автори юридичної енциклопедії визначають, що «суб'єкт права – фізична або юридична особа, яка є учасником національних чи міжнародних правовідносин [17, с. 138].

Основним суб'єктом права є саме людина, яка може вступати в правові відносини. Умовою вступу в правові відносини є наявність у неї правосуб'єктності [18, с. 249–253]. В адміністративному праві суб'єктом називають носія (власника) прав і свобод у сфері державного управління, що передбачені адміністративно-правовими нормами, який здатен надати права реалізувати, а покладені обов'язки виконувати [19, с. 66–70].

Варто зауважити, що окремі вчені зазначають: суб'єкти права є похідними від загальної основи, якою є людина. Лише людина безпосередньо здійснює всі юридичні дії, виступає або від себе особисто на захист власних інтересів або в соціальній ролі як представник юридичної особи чи держави. Генетично і функціонально лише людина є первинним суб'єктом права, оскільки всі інші суб'єкти створюються нею і підтримуються її волею [20, с. 102–112].

Висновки. На підставі вищезазначеного можна зробити висновок, що поняття, які становлять понятійно-категоріальний апарат інституту прав людини та громадянина, мають свою історію еволюції, яка залежала від розвитку держави. Складники понятійно-категоріального апарату інституту прав людини та громадянина треба розрізняти та тлумачити по-різному:

– людина – це біологічний індивід із фізіологічними властивостями, представник живого світу;

– особа – це соціальний індивід, який має відносини із суспільством і відповідає перед ним, але в деяких випадках людина може не мати якості особи, наприклад, визнана судом недієздатність у зв'язку із психічним захворюванням;

– громадянин – характеризує людину, яка перебуває в постійному правовому зв'язку з конкретною державою;

– права людини – це сукупність прав, визначених соціальною природою, які виникають із моменту народження, а також охоронювана законом міра можливої поведінки, спрямована на задоволення інтересів людини. У сучасний період – це універсальна категорія, яку розуміють як загальносоціальне поняття, що відображає наднаціональні, загальнолюдські вимоги та стандарти у сфері свободи особистості. Права людини можуть існувати незалежно від державного та законодавчого визнання та поза зв'язком людини з конкретною державою;

– права громадянина – це сукупність прав, наданих громадянам України та визначених Конституцією України, а також охоронювана законом міра можливої поведінки, спрямована на задоволення інтересів людини, яка перебуває в постійному правовому зв'язку з конкретною державою.

Список використаних джерел:

1. Літовченко В.Б. Адаптація категорії “public administration” у доктрині українського адміністративного права / В.Б. Літовченко // Вісник Академії митної служби України. Серія «Право». – 2013. – № 2. – С. 171–174 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vamsup_2013_2_30.
2. Понятійно-категоріальний апарат публічного управління : матеріали методолог. семінару у форматі відеоконференції, 31 березня 2010 р. / за заг. ред. Ю.В. Ковбасюка, Ю.П. Сурміна, В.П. Трощинського ; передмова Ю.В. Ковбасюка. – К. : НАДУ, 2010. – 96 с.
3. Крегул Ю.І. Права і свободи людини : [навчальний посібник для студентів вузів] / Ю.І. Крегул, В.В. Ладиченко, О.І. Орленко. – К. : Книга, 2004. – 288 с.
4. Популярна юридична енциклопедія / В.К. Гіжевський [та ін.] ; голов. ред. І.С. Чиж. – К. : Юрінком-Інтер, 2002. – 528 с.
5. Ковінько Д.В. Поняття та зміст конституційного забезпечення прав людини і громадянина в Україні / Д.В. Ковінько // Юридичний вісник. – 2011. – № 2(19). – С. 47–51.
6. Златопольский А.А. Некоторые методологические вопросы взаимоотношений личности и государства / А.А. Златопольский // Права человека: время трудных решений. – М. : Изд. ИГиП АН СССР, 1991. – С. 169–175.
7. Горбаль В.М. Права людини : поняття, сутність та структура / В.М. Горбаль // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2001. – № 13. – С. 113–120.
8. Авер'янов В.Б. Коментар до Конституції України / В.Б. Авер'янов та ін. ; ред. В.Ф. Опришко та ін. ; Верховна Рада України, Інститут законодавства. – К., 1996. – 368 с.
9. Копейчиков В.В. Теорія держави і права : [навч. посібник] / В.В. Копейчиков, С.Л. Лисенков. – К. : Юрінком-Інтер, 2002. – 368 с.

10. Рабінович П.М. Здійснення прав людини : проблеми обмежування : загальнотеоретичні аспекти / П.М. Рабінович, І.М. Панкевич // Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина. Серія I : Дослідження та реферати. – 2001. – Вип. 3. – С. 13–19.
11. Рабінович П.М. Основні права людини : поняття класифікації, тенденції / П.М. Рабінович // Український часопис прав людини. – 1995. – № 1. – С. 16–22.
12. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250 000 / уклад. та голов. ред. В.Т. Бусел. – К. : Перун, 2005. – 1728 с.
13. Теорія держави і права : академічний курс : [підручник] / О.В. Зайчук та ін. ; за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. – Київ : Юрінком-Інтер, 2006. – 685 с.
14. Адміністративне право України : [підручник] / Ю.П. Битяк, В.М. Гарашук, О.В. Дьяченко та ін. ; за ред. Ю.П. Битяка. – К. : Юрінком-Інтер, 2007. – 544 с.
15. Адміністративне право України : академічний курс : [підручник] : у 2-х т. / за ред. В.Б. Авер'янова та ін. – Том 1 : Загальна частина – К. : Видавництво «Юридична думка», 2004. – 584 с.
16. Алексеев С.С. Общая теория права : в 2-х т. / С.С. Алексеев. – Т. 2. – М. : Юридическая литература, 1981. – 354 с.
17. Юридична енциклопедія : в 6-ти т. / за ред. Ю.С. Шемшученка та ін. – К. : Українська енциклопедія, 2003. – Т. 5 : П – С. – 736 с.
18. Шишка Р.Б. Суб'єкти права інтелектуальної власності / Р.Б. Шишка // Вісник університету внутрішніх справ України. – 2000. – Вип. 11. – С. 249–253.
19. Сопілко І.М. Теоретико-правові підходи до розуміння суб'єктів права окремими галузевими науками / І.М. Сопілко // Юридичний вісник. – 2008. – № 4(9). – С. 66–70.
20. Архипов С.І. Суб'єкт права : теоретичне дослідження / С.І. Архипов. – СПб. : Юридический центр «Пресс», 2004. – 469 с.

УДК 349.42:001.89

ПАХОМОВА А.О.

ОКРЕМІ ОСОБЛИВОСТІ АГРАРНО-ПРАВОВОЇ НАУКИ ЯК ОБ'ЄКТА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

У статті проаналізовані окремі аспекти аграрно-правової науки, які пов'язані з аграрною політикою держави, предметом і методом правового регулювання, методами та принципами регулювання, структурою аграрних відносин. З урахуванням зробленого аналізу висловлюються власні авторські пропозиції.

Ключові слова: аграрні відносини, аграрна політика держав, метод правового регулювання, принцип правового регулювання, об'єкт адміністративно-правового регулювання, предмет правового регулювання.

В статье проанализированы отдельные аспекты аграрно-правовой науки, связанные с аграрной политикой государства, предметом и методом правового регулирования, методами и принципами регулирования, структурой аграрных отношений. С учетом проделанного анализа высказываются собственные авторские предложения.

Ключевые слова: аграрные отношения, аграрная политика государства, метод правового регулирования, принцип правового регулирования, объект административно-правового регулирования, предмет правового регулирования.